

УДК 371:378.77:811

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ
ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОЇ
УСНОМОВЛЕННЄВОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
НА ПОЧАТКОВОМУ СТУПЕНІ НАВЧАННЯ**

Яковенко-Глушенкова Є. В.

У статті на основі аналізу, систематизації та узагальнення наукових джерел розкрито структуру, особливості, процесу формування професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання (I–II курсах), властивості окресленої компетентності.

Ключові слова: професійно орієнтована усномовленнєва комунікативна компетентність, майбутні вчителі, іноземна мова, початковий ступінь навчання.

В статье на основе анализа, систематизации и обобщения научных источников раскрыто структуру, особенности процесса формирования профессионально ориентированной коммуникативной компетентности в устной речи у будущих учителей иностранного языка на начальной ступени обучения (I–II курсах), свойства этой компетентности.

Ключевые слова: профессионально ориентированная коммуникативная компетентность в устной речи, будущие учителя, иностранный язык, начальная ступень обучения.

The article deals with analysis, systematization and synthesis of scientific resources with the aim of revealing the structure and character of training future foreign language teachers' professional oral speech communicative competence at the first stage of studying (I–II years), properties of this competence.

Key words: professional oral speech communicative competence, future teachers, foreign language, first stage of studying.

Однією з провідних тенденцій сучасного етапу розвитку вищої освіти є професійна спрямованість усіх навчальних дисциплін з точки зору майбутньої фахової діяльності студентів загалом, майбутніх учителів зокрема. Це знаходить своє відображення в низці нормативно-правових актів: загальноєвропейських: "Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання", Tuning Educational Structures in Europe, Teacher Education in Europe (An ETUCE Policy Paper), Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications, Teacher Education Curricula in the EU, Profile of Professional Higher Education in Europe, [Professional Higher Education in Europe: Towards an emerging model?!](#), Improving Competences for the 21st Century: An Agenda for European Cooperation on Schools, Concrete Future Objectives of Education Systems in European Union, Perceptions of Professional Higher Education in Europe, The Commission Communication Improving the Quality of Teacher Education; і національних: Закон України "Про освіту", Закон України "Про вищу освіту", Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Національна доктрина розвитку освіти України", Державна програма "Вчитель", Постанова Верховної Ради України "Про Рекомендації парламентських слухань про стан і перспективи розвитку вищої освіти в Україні", "Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки", Указ Президента України "Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України", "Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики", Наказ Міністерства освіти і науки України № 847 від 24.12.2003 "Ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері вищої освіти" та понад 300 указів Президента України, постанов Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України.

Сучасний розвиток суспільства вимагає удосконалення системи педагогічної освіти відповідно до умов соціально орієнтованої економіки та інтеграції України в європейське і світове освітнє співтовариство, що передбачає: модернізацію навчальних планів, програм і підручників навчальних закладів відповідно до оновлених державних стандартів; розширення практичної підготовки педагогічних працівників за інтегрованими програмами; реалізацію практикоорієнтованих психолого-педагогічних досліджень; посилення безперервності і ґрунтовності мовної підготовки учнів у загальноосвітніх навчальних закладах [9].

Що ж до оновлення змісту підготовки майбутніх учителів іноземної мови до професійної діяльності, то Н. М. Пиж підкреслює актуальність професійно орієнтованого навчання практичного курсу іноземних мов у мовних вищих навчальних закладах у контексті інтеграції вітчизняної освіти до європейського і міжнародного простору. Адже багато студентів, які вільно володіють іноземною мовою в навчальній аудиторії, часто виявляються безпорадними на практиці внаслідок того, що володіють іноземною мовою як засобом спілкування, а не як засобом навчання [13, с. 229].

Проведений аналіз, систематизація, узагальнення наукових джерел свідчать, що структура, особливості процесу формування професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання, властивості окресленої компетентності не були предметом системного вивчення. Недостатня наукова розробленість окресленого питання зумовила актуальність нашої статті.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі критичного аналізу, систематизації та узагальнення наукових джерел розкрити структуру, особливості процесу формування професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання (I–II курсах), властивості окресленої компетентності.

Питання вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів, розвиток різних аспектів професійно орієнтованої комунікативної компетентності в майбутніх учителів іноземної мови у своєму науковому доробку дослідили Л. В. Ананьєва, Р. М. Асадуллін, Е. Ш. Хамітов, В. С. Хазієв, А. І. Ахулкова, Н. О. Базиляк, О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Л. В. Волкова, Д. М. Дубравська, Л. Я. Зєня, О. І. Ємельянова, М. П. Єпіфанова, С. Я. Казанцев, К. С. Махмурян, О. С. Надточена, С. Ю. Ніколаєва, Л. С. Нечепоренко, Л. В. Павлюкевич, Є. С. Романова, Н. С. Рубіна, Т. В. Савицька, Н. Є. Сінічкіна, О. С. Сєменова, А. І. Смірнова, О. М. Соловова, Л. В. Солоніна, Т. В. Чалян, В. В. Черниш та інші. Аналіз, узагальнення і систематизація наукових джерел дозволили нам зробити висновок про те, що, попри значну увагу теоретиків і практиків до окреслених нами питань, у сучасній науці не існує одностайної думки щодо структури професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності майбутніх учителів іноземної мови. Водночас спільною рисою позиції науковців щодо складу професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності є те, що вона включає мовний (лінгвістичний), комунікативний, методичний (дидактичний) компоненти, які знаходяться у нерозривній єдності та безперервній взаємодії.

Особливу увагу ми звернули на доробок Л. В. Ананьєвої [1], Л. В. Гайдуркової [5], В. В. Перлової [12], об'єкт дослідження яких є близьким до об'єкта нашого аналізу.

З огляду на те, що навчання іноземної мови в цілому відбувається в процесі безпосереднього спілкування, яке передбачає функціональне і ситуативне використання мови, а підготовка майбутніх учителів-філологів до професійної діяльності реалізується, зокрема, у педагогічно значущих ситуаціях, В. В. Перлова виділяє такі структурні компоненти професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетенції майбутніх учителів англійської мови (у цитованих джерелах компетенція / компетентність вживаємо відповідно до оригіналу):

– комунікативно-філологічна компетенція дозволяє розуміти та інтерпретувати тексти в ситуаціях навчального, навчально-професійного спілкування на основі лінгвістичних і літературознавчих знань, навичок;

– комунікативно-дидактична компетенція проявляється у соціолінгвістичних і дидактичних орієнтаціях майбутніх учителів і відображує соціальний, ситуативний і педагогічно контекстуальний стан мови як засобу професійного й особистісного спілкування;

– лінгвометодична компетенція передбачає оволодіння мовою на адаптивному рівні, що визначається конкретною педагогічною ситуацією;

– професійно-інтерактивна компетенція виступає складним лінгвопсихологічним явищем, функціонування якого обумовлено реалізацією явних і прихованих стратегій учасників комунікації [12, с. 17–18].

Визначаючи об'єктом свого дослідження мовні і паралінгвістичні засоби педагогічного спілкування, що у сукупності становлять професійно-комунікативну поведінку вчителя іноземної мови, Л. В. Ананьєва приходять до висновку про те, що професійно-комунікативний компонент такої поведінки передбачає виконання вербальної та невербальної дії у власному мовленні, а методичний – планування й організацію з іншими учасниками навчально-виховного процесу спільної діяльності [1, с. 16].

Під професійно орієнтованою компетенцією Л. В. Гайдукова розуміє сукупність методичних знань, навичок і вмінь, сформованих у процесі оволодіння майбутніми вчителями іноземної мови мовленнєвою компетенцією [5, с. 21].

Цікавою є позиція Т. М. Комарницької, яка, аналізуючи [кваліфікаційну характеристику вчителя іноземної мови в контексті сучасних психолого-педагогічних теорій, методів і технологій навчання](#), під їх фаховою компетенцією розуміє мовну підготовку, а дидактично-методичною – володіння сучасними принципами комунікативної дидактики [7, с. 163–164].

На нашу думку, неповним є запропоноване В. В. Черниш визначення іншомовної професійно орієнтованої комунікативної компетенції викладача / вчителя іноземної мови як здатності "педагога адекватно до ситуації спілкування (у різноманітних сферах і ситуаціях) успішно організовувати свою іншомовну мовленнєву діяльність (у письмовій та усній формі)" [20, с. 262]. У такій редакції тлумачення терміна незрозумілим є мета, з якою педагог успішно організовує свою іншомовну комунікативну діяльність, – особиста (задоволення власних потреб) чи професійна (організація навчального процесу). Ми переконані, що визначення, запропоноване В. В. Черниш, потребує уточнення щодо наявності чітко вираженого методичного компонента в складі іншомовної професійно орієнтованої комунікативної компетенції викладача / вчителя іноземної мови з метою запобігти двозначності.

Зауважимо, що, хоча цілеспрямоване формування методичної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови як структурного компонента їх професійної компетентності є метою дисциплін психолого-педагогічного циклу на середньому і старшому ступенях навчання, аналіз типової програми підготовки майбутніх учителів іноземної мови доводить, що формування у студентів професійно орієнтованої іншомовної компетентності відбувається протягом усього періоду навчання та, за твердженням Н. Ф. Бориско, зростає від першого до п'ятого курсу у прямо пропорційному відношенні до загальнонаукового спілкування. Таким чином реалізується принцип "наскрізної професіоналізації" навчального матеріалу і навчального процесу загалом [4, с. 4].

За твердженням О. Б. Бігич, професіоналізація процесу навчання іноземної мови у вищому навчальному закладі є об'єктивно зумовленою, цілеспрямованою і довготривалою формою навчально-виховного впливу на систему конкретно-предметних знань і вмінь студентів, спрямованою на формування в цій системі специфічних структурних компонентів – мовленнєвих навичок і вмінь володіння іноземною мовою, адекватних основним умовам і завданням майбутньої професійної діяльності студентів [3].

На початковому ступені навчання досягнення позитивних результатів процесу розвитку професійних умінь стає можливим лише в процесі іншомовної комунікації і забезпечується професійно орієнтованим навчанням [14, с. 36], що відповідає особистісно-діяльнісному, свідомо-комунікативному підходам до організації навчального процесу і принципам комунікативності та професійної спрямованості іншомовного навчального спілкування.

Водночас, на початковому ступені навчання викладач іноземної мови у вищому навчальному закладі виступає зразком для наслідування студентами його дій з метою перенесення набутих умінь у майбутню професійну діяльність [10, с. 81]. Це дозволяє майбутнім учителям іноземної мови отримати досвід "пасивної практики" вже в перші дні навчання у вищому навчальному закладі, тобто спостерігати за реальною діяльністю фахівця, що дозволяє їм зробити перші висновки про якості та компетентності, необхідні для успішної педагогічної діяльності.

Таким чином, протягом першого і другого років навчання мова йде про такий вид професіоналізації процесу формування усномовленнєвої комунікативної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови, що здійснюється на заняттях з першої іноземної мови, у тому числі за рахунок аналізу студентами виконуваних завдань та їх рефлексії.

Варто зауважити, що сьогодні у науковому обігу не існує одностайно прийнятого терміна для позначення особливостей процесу професіоналізації навчання фахівців загалом, майбутніх учителів зокрема на початковому ступені навчання. У науково-методичних джерелах він називається "профорієнтацією" (К. М. Дурай-Новакова), "випереджувальною професіоналізацією навчального процесу" (Н. Ф. Бориско), "первинною професіоналізацією" (Д. М. Дубравська), "попереднім професійно орієнтованим навчанням" (І. К. Саломатова).

Попри розбіжності у термінах, особливістю професіоналізації навчального процесу на початковому ступені навчання науковці називають те, що цей процес передбачає професійну підготовку майбутніх учителів іноземної мови засобами ознайомлення із загальними професійно-педагогічними вміннями, усвідомлення їхнього змісту, структури і значення в професійно-педагогічній діяльності під час розв'язування завдань, а також розвитку початкових професійних умінь на рівні копіюючих, недосконалих дій, переважно спостерігаючи та імітуючи дії викладача під час проведення фрагмента заняття з першої іноземної мови (практики усного та писемного мовлення, практичної фонетики, практичної граматики), метою якого є оволодіння певним видом мовленнєвої діяльності; оволодіння окремими конкретними діями, які застосовуються в типових професійно орієнтованих навчальних ситуаціях і є складовими більш складних дій [15].

У цьому контексті виникає зауваження до запропонованого О. Б. Тарнопольським визначення професійно орієнтованого складника мети формування мовленнєвої компетенції в аудіюванні (як різновиду усного мовлення) в майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання як формування умінь повного і вільного розуміння іншомовного усного мовлення у межах, необхідних для проведення практичних занять з іноземної мови. На нашу думку, таке трактування потребує уточнення щодо наявності методичного компонента. Водночас у запропонованому цим же автором визначенні професійно орієнтованого складника мети формування мовленнєвої компетенції в говорінні у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання він є чітко детерміновий – розвиток умінь усно вести заняття з іноземної мови цією мовою [17].

У своєму дослідженні ми спираємось на думку про те, що навчально-виховний процес, включаючи студентів у різноманітні види діяльності, які забезпечують засвоєннями ними не лише необхідних знань з фахових предметів, але й розвивають педагогічні здібності та вміння на початковому ступені навчання, забезпечує цілісність професійної підготовки майбутнього вчителя [8], де діяльність виступає метою професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів і водночас виконує функції її регулювання й корекції; підготовка є засобом формування готовності до діяльності; готовність же відіграє роль результату і показника якості підготовки, а також реалізується і перевіряється у діяльності [6, с. 321].

Практика ж як доцільна діяльність (діяльність, спрямована на досягнення певної мети) виступає цілісною системою дій, структура якої включає потребу, ціль, мотив, предмет, на який спрямована ця діяльність, засоби, за допомогою яких досягається мета, і результат діяльності. У взаємоперетвореннях цих структурних компонентів і полягає динаміка практичної діяльності фахівця [2, с. 22]. Таким чином, ефективне перетворення знань на власні переконання і оперативну готовність (стан постійної готовності до використання) в результаті

глибокого усвідомлення забезпечується лише реальною практичною діяльністю особистості [19].

Таким чином, доцільним є детермінувати професійну підготовку майбутніх вчителів іноземної мови слідом за І. В. Соколовою як неперервний і керований процес набуття студентами досвіду педагогічної діяльності, що дозволяє системно цілісно сприймати дійсність і діяти на основі гуманістичних ціннісних орієнтацій [16].

У цьому контексті формування професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання виступає процесом розвитку комунікативних знань, навичок і вмій у студентів як засобу професійного та особистісного спілкування під час безпосередньої практичної діяльності.

Зауважимо, що в той час, коли у більшості наукових досліджень професійно орієнтована усномовленнєва комунікативна компетентність, виступаючи складовою професійної / комунікативної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови, охарактеризовано як інтегративне утворення / явище, показник його готовності до професійної діяльності, тобто результат уже завершеного процесу навчання у вищому навчальному закладі, для нас важливим було визначити властивість професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання.

Водночас, беручи до уваги те, що на першому і другому курсах відбувається активний процес формування знань студентів про структуру іноземної мови на заняттях з першої іноземної мови (практика усного та писемного мовлення, практична фонетика, практична граматики), а також розвиток відповідних навичок і вмій, що у своїй сукупності лежать в основі мовної компетентності як структурного компонента професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності, ми можемо говорити про те, що професійно орієнтована усномовленнєва комунікативна компетентність у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання є не статичною, а системою, що постійно розвивається. Адже мовленнєві знання зберігаються у свідомості людини у вигляді когнітивних структур, які виступають не лише репрезентативними елементами, тобто елементами відображення інформації, що надходить, але й активними інструментами добування, аналізу, структурування інформації про навколишнє середовище [11].

Отже, на основі аналізу, систематизації й узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження ми зробили висновок про те, що професійно орієнтована усномовленнєва комунікативна компетентність у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання виступає системою комунікативних знань, навичок і вмій студентів як засобом їх професійного та особистісного спілкування, що має постійно розвивальний характер і формується під час безпосередньої практичної діяльності.

Формування професійно орієнтованої усномовленнєвої комунікативної компетентності у майбутніх учителів іноземної мови на початковому ступені навчання передбачає теоретичне обґрунтування і практичне запровадження адекватних її сутності та дієвих форм, методів організації навчального процесу у вищому навчальному закладі, що є перспективою подальших наукових пошуків.

Література

1. Ананьєва Л. В. Навчання студентів мовних спеціальностей професійно спрямованого діалогічного мовлення з використанням ділової гри (французька мова) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Ананьєва Л. В. – К., 2002. – 21 с.
2. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті / Іван Дмитрович Бех // Вища освіта України. – Тематичний випуск "Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології". – 2009. – № 3 (дод. 1). – С. 21–23.
3. Бігич О. Б. Методична підготовка вчителя іноземної мови в системі професіоналізації процесу навчання іноземних мов / Оксана Борисівна Бігич // Вісник КНЛУ. Серія "Педагогіка і психологія". – 2000. – Вип. 3. – С. 178–183.

4. Бориско Н. Ф. Формирование профессионально ориентированной коммуникативной компетенции на практических занятиях по иностранному языку, или Сколько методики нужно будущему учителю / Наталья Федоровна Бориско // Иноземні мови. – 2010. – № 2. – С. 3–10.
5. Гайдукова Л. В. Формування професійно орієнтованої компетенції в діалогічному мовленні у майбутніх учителів англійської мови : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Гайдукова Лілія Василівна. – К., 2008. – 342 с.
6. Казанжи І. В. Формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів початкових класів у класичному університеті / І. В. Казанжи // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : ХДУ, 2014. – Вип. 65. – С. 319–323.
7. Комарницька Т. М. Кваліфікаційна характеристика вчителя іноземної мови в контексті сучасних наукових, психолого-педагогічних теорій, методів та технологій навчання / Т. М. Комарницька // Міжнародне співробітництво та університетська освіта. – К., 2000. – С. 161–164.
8. Курлянд З. Н. Формирование и развитие профессиональной устойчивости учителя : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Курлянд З. Н. – Одесса, 1992. – 193 с.
9. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.kristti.com.ua/upload/file/-new-/normat_prav_baza/strategia.pdf. – Назва з екрана.
10. Ніколаєва С. Ю. Система навчання іноземних мов / С. Ю. Ніколаєва // Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін. ; під ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – С. 79–153.
11. Петрунова Т. В. Особенности взаимосвязи эмоционального и когнитивного компонентов процесса усвоения иностранного языка у студентов вуза : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Петрунова Татьяна Владимировна. – Белгород, 2009. – 185 с.
12. Перлова В. В. Методика формування у майбутніх учителів англійської мови професійно орієнтованих слухо-вимовних навичок : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / Перлова Вікторія Володимирівна. – Харків, 2007. – 195 с.
13. Пиж Н. М. Аналіз особливостей практичної підготовки учителів іноземної мови в університетах Канади (кінець ХХ – початок ХХІ століття) / Н. М. Пиж // Проблеми освіти і науки : наук. зб. – К., 2012. – Вип. 73. – С. 228–231.
14. Роман С. В. Методика проведення занять по практике англійського язика с использованием учебно-профессиональных задач (I курс языкового педвуза) : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 / С. В. Роман. – К., 1982. – 230 с.
15. Савицька Т. В. Комплекс професійних умінь навчання аудіювання майбутніх учителів іноземних мов / Т. В. Савицька // Вісник Житомирського державного педагогічного університету. – 2003. – № 12. – С. 118–120.
16. Соколова І. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціальностями : монографія / І. В. Соколова ; за ред. С. О. Сисоєвої ; МОН України ; АПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – Маріуполь ; Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2008. – 400 с.
17. Стратегія реформування освіти в Україні : рекомендації з освітньої політики. – К. : К.І.С., 2003. – 269 с.
18. Тарнопольський О. Б. Методика навчання іншомовної мовленнєвої діяльності в вищому мовному закладі освіти / Олег Борисович Тарнопольський. – Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП, 2005. – 248 с.
19. Тарнопольський О. Б. Навчання через роблення у викладанні іноземної мови для професійного спілкування студентам немовних спеціальностей [Електронний ресурс] / Олег Борисович Тарнопольський. – Режим доступу:
<http://eprints.zu.edu.ua/8760/1/16.pdf>. – Назва з екрана.
20. Черниш В. В. Методика формування професійно орієнтованої комунікативної компетенції у студентів мовних спеціальностей / В. В. Черниш // Методика формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності: курс лекцій : навч.-метод. посібник для студ. мовних спец. осв.-кваліф. рівня "магістр" / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін. ; за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2011. – 310 с. – С. 261.